

5

Виборчі системи та їхні політичні наслідки

Вплив виборчих систем на політичні системи.

Визначення демократії, яке дає Дж. Д'юї, на наш погляд, дуже точно відображає також і сутність виборів у суспільстві. „Необхідно знов і знов вивчати саму ідею, сам зміст демократії. Демократію слід постійно відкривати та перевідкривати заново, переробляти і перетворювати; уособлюючи її, політичні, економічні та соціальні інститути повинні постійно змінюватись та перебудовуватись з урахуванням тих зрушень, які відбуваються по мірі формування у людей нових потреб та з появою нових джерел їх задоволення... Демократія як форма життя не може стояти на місці. Щоб жити, їй необхідно розвиватися у відповідності із змінами, які вже відбулися, і тими, що ще мають відбутися. Якщо демократія не рухається вперед, якщо намагається залишатися незмінною, вона опиняється на шляху регресу, який веде її до згасання”¹.

Вибори і демократія є свого роду сіамськими близнюками, їх неможливо розділити або абстрагуватися при розгляді одного явища від іншого. Ми однаково можемо говорити про те, що вибори є умовою становлення демократії, її ключовим індикатором і певною мірою її результатом – відповідно, лише за умови демократичного режиму вибори перетворюються на правдиве право і можливість громадян обирати напрямок суспільного розвитку і тих, кому вони довіряють цей напрямок реалізувати. Тобто, лише за демократії вибори стають виборами. Тому, характеризуючи вибори, ми вважаємо за доцільне почати із класичного визначення базових інститутів демократії, яке належить Р.Далю: контроль над урядовими рішеннями, які стосуються політичного курсу, конституційно закріплений за посадовими особами, що обираються; виборні посадові особи визначаються і мирно знімаються в часі

¹ Цитую за: Стур Дж.Дж. Открывая демократию заново // Полис, 2003, № 5, с.12

порівняно регулярних, справедливих та вільних виборів, за яких примус є досить обмеженим; практично все доросле населення має право брати участь у виборах; більша частина дорослого населення також має право виступати в якості кандидатів на офіційні посади, за які відбувається змагання на цих виборах; громадяни мають ефективно забезпечені права на вільне самовираження, особливо політичне, включаючи критику посадових осіб, дій уряду, домінуючої політичної, економічної та соціальної системи та пануючої ідеології; вони також мають вільний доступ до альтернативних джерел інформації, яка не знаходиться під монопольним контролем уряду або будь-якої іншої одиничної групи; громадяни мають ефективно забезпечене право утворювати самостійні асоціації та вступати до них, включаючи політичні об'єднання, такі як політичні партії та групи інтересів, які прагнуть впливати на уряд, використовуючи для цього конкуренцію на виборах та інші мирні засоби². Як бачимо, з семи головних позицій п'ять безпосередньо мають відношення до виборів і два опосередковано.

Вибори є центральним елементом політичного процесу та визначальною характеристикою участі громадян у політичному житті демократичних країн, передусім розвинених держав Західної Європи та Північної Америки. Габріель Алмонд зазначає: "Вибори належать до тих небагатьох демократичних механізмів, які дають змогу висловлювати різноманітні інтереси шляхом опускання бюлетенів, і через агрегацію цих голосів нація може прийняти колективне рішення, яке стосується її майбутніх лідерів та державного курсу"³.

Серед офіційних документів цілий ряд безпосередньо фіксують міжнародні стандарти щодо демократичності проведення виборів. Зокрема це : Загальна Декларація Прав Людини – Резолюція Генеральної Асамблеї 217 А (III), прийнята 10.12.1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, який був ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73; Конвенція про заборону всіх форм дискримінації жінок – Резолюція ГА 34/180, прийнята 18.12.1979 р.;

² *Даль Р.* Демократия и ее критики / Пер. с англ. Под ред. М.В.Ильина. – М., 2003, с. 358 -359.

³ *Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р.* Сравнительная политология сегодня: мировой обзор: Учебное пособие / Сокр. Пер. с англ. А.С.Богдановского, Л.А.Галкиной; Под ред. М.В.Ильина, А.Ю.Мельвиля. – М., 2002, с.163.

Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини; Європейська хартія місцевого самоврядування; Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру Конференції з Безпеки та Співробітництва у Європі (КБСЕ)⁴.

Загальна Декларація Прав Людини у статті 21 передбачає, що кожна людина має право брати участь в управлінні власною країною, безпосередньо або з допомогою посередництва вільно обраних представників, що кожна людина має право рівного доступу до державної служби у власній країні, що підставою влади уряду повинна бути воля народу і що ця воля повинна знаходити своє виявлення в періодичних та дійсних виборах, які повинні проводитися за умов загального та рівного виборчого права шляхом таємного голосування або ж з допомогою інших рівнозначних форм, які мають забезпечувати свободу голосування.

Надзвичайно важливе значення має роз'яснення, надане Комітетом ООН з прав Людини у „Загальному коментарі до статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права“, де зокрема констатується, що стаття 25 „Право брати участь у веденні державних справ, голосувати і бути обраним, та право бути допущеним до державної служби на умовах рівності“ фіксує фундаментальні права людини для демократичного уряду, що право кожного громадянина брати участь у веденні державних справ, голосувати та бути обраним є спорідненим, але не тотожним праву народів на самовизначення. Зафіксовано, що положення цієї статті націлені на захист прав індивідів брати участь у процесах, що у своїй сукупності іменуються державними справами. Також наголошується, що не повинно допускатися жодної різниці між громадянами у реалізації ними цих прав на основі їх раси, кольору шкіри, статі, мови, віросповідання, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, власності, походження чи іншого.

Серед міжнародних документів особливу роль щодо визначення демократичних стандартів проведення виборів має документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру, Конференції з Безпеки та Співробітництва у Європі,

⁴ Цей перелік ми наводимо на підставі матеріалів, розміщених на сайті – ЕРЗ Проект Агентства США з міжнародного розвитку : Вибори та політичні процеси в Україні.

Див.: www.vybory.com/ua/legis/6internat/Intern_std_elect.html

який був прийнятий 29 червня 1990 року. Він в тому числі зафіксував колективне зобов'язання європейських держав щодо гарантування принципу визначення влади уряду волею народу шляхом реалізації наступних положень: вільні вибори проводяться з розумною періодичністю, як це встановлено законом; всі мандати, принаймні в одній палаті національного законодавчого органу, повинні бути об'єктом вільного змагання кандидатів у ході всенародних виборів; дорослим громадянам гарантується загальне та рівне виборче право; повинно бути забезпечене проведення голосування таємно або із застосуванням рівноцінної процедури вільного голосування, а також чесний підрахунок голосів та повідомлення про нього, опублікування офіційних результатів; повинно враховуватися право громадян домагатися політичних або державних посад особисто або в ролі представників політичних партій чи організацій без дискримінації; повинно бути забезпечене право окремих осіб чи груп осіб створювати в умовах повної свободи свої політичні партії або інші політичні організації та надавати таким політичним партіям і організаціям необхідні юридичні гарантії, що дозволяють їм змагатися між собою на основі рівності перед законом та органами влади; має бути забезпечене проведення політичних кампаній в атмосфері свободи та чесності, що їх гарантує закон та державна політика і в якій жодні адміністративні дії, примус чи залякування не утримували би партії та кандидатів від вільного висловлення власних поглядів і оцінок, а також не заважали би виборцям ознайомлюватися з ними та обговорювати їх або голосувати вільно, без побоювань бути покараними; мають забезпечувати не встановлення будь-яких юридичних чи адміністративних бар'єрів для вільного доступу до засобів масової інформації на недискримінаційній основі для всіх політичних угруповань та окремих осіб, які бажають взяти участь у виборчому процесі; мають забезпечити право кандидатів, що отримали необхідну кількість голосів, яка визначена законом, належним чином обіймати посаду та мати змогу залишатися на ній до закінчення строку своїх повноважень або до їх припинення іншим чином, що регулюється законом у відповідності з демократичними парламентськими та конституційними процедурами.

Значення виборів ми можемо подати у двох площинах – суспільній та особистісній. Суспільне значення виборів полягає у тому, що вони:

- створюють парламент, обираючи наперед визначену кількість депутатів, які повинні здійснювати законодавчу владу протягом певного терміну;

- визначають рівень політичної підтримки виборцями діючих у країні політичних партій на момент виборів, тим самим формується і суспільно визнається співвідношення політичної вагомості та впливу основних акторів національного політичного процесу на період до наступних виборів;

- передбачають тих, хто сформує уряд, за умов існування двопартійної або двоблокової партійної системи, або опосередковано сприяють формуванню урядової коаліції; під їхнім впливом формується інтегрована або дезінтегрована опозиція у парламенті;

- роблять політичну систему країни легітимною в очах власних громадян та міжнародного співтовариства;

- визначають напрямок суспільного розвитку країни наперед визначений термін шляхом підтримки більшістю виборців конкретної програми або шляхом визначення політичних сил за умов коаліційної моделі уряду, які з допомогою системи узгоджень окреслять напрямок суспільного розвитку;

- дозволяють здійснювати вільну, за наперед визначеними правилами конкуренцію інтересів різних суспільних груп. Власне з допомогою виборів формується механізм артикуляції, узгодження відмінних суспільних інтересів, рангування їх. Внаслідок цього суспільство в стані досягати суспільного компромісу, що його підтримує більшість, щодо напрямку, змісту, форми суспільного розвитку та команди виконавців, яким доручається виконання даного суспільного завдання. Тим самим запускається механізм усунення насильства з політичного життя. Тобто вибори виступають одним із головних суспільних запобіжників виникнення конфліктів та їх попередження.

Ми також повинні розглядати вибори як загальнонаціональний спосіб прийняття рішень з актуальних суспільних проблем. Прикладом цього можуть слугувати парламентські вибори в Іспанії у березні 2004 року. Несподівана нібито перемога на них Соціалістичної партії в дійсності виявила, що одним із ключових питань, яке зумовило позицію виборців під час визначення, кому надати свою підтримку, виявилось питання виведення іспанського військового контингенту з Іраку. Тобто, фактично голосування

на виборах мало в собі імпліцитну складову – голосування щодо участі іспанських військових у миротворчій операції спільно із військовиками США в Іраку.

Вибори також є інструментом зміцнення довіри громадян як до інституту влади, так і до політичних партій, політичних лідерів та цілого ряду політичних інститутів, які виконують під час виборів суспільно важливі функції (наприклад – ЗМІ). Тому вони повинні би уникати зайвого популізму, брати на себе конкретні зобов'язання і дотримуватись їх вирішення у своїй діяльності.

Вибори сприяють зміцненню зв'язків та співпраці між різними групами населення країни, оскільки мають відбуватися у відповідності з наперед визначеними нормами, є механізмом висловлення поглядів та думок, очікувань та настроїв поряд із вже стійкими каналами суспільної думки – партіями та пресою. Особливо коли партії не повністю або некоректно відображають суспільні настрої, очікування, напруги тощо.

Особистісне значення виборів для громадян полягає у наступному:

- громадяни шляхом виборів отримують оптимальний механізм і засіб особистої участі у політичному житті власної країни. Насправді для багатьох вибори стають єдиною можливою формою їх активної участі у політичному процесі;

- сприяють виробленню у виборців відчуття, що кожен конкретний виборець причетний до прийняття рішень щодо того, хто буде представляти його у парламенті, хто формуватиме уряд на наступний термін.

Разом з тим, вибори внаслідок дії процедури представництва, коли громадяни передають своє суверенне право конкретній особі – президенту або депутату, а за умов мажоритарної виборчої системи – певній політичній силі – на чітко визначений термін реалізовувати це право, створюють цікаву ситуацію. Особливість її полягає в тому, що внаслідок виборів виборець, як громадянин країни, створює ще одного носія суверенних прав в особі вже представницького інституту. Але даний представницький суверен володіє цими делегованими правами протягом чітко визначеного терміну. Виборець тим часом „спокійно” може займатися своїми справами, залишаючи за собою свої суверенні права, але ніби вже у латентній формі.

Вибори як механізм формування влади певної людської спільноти відомі людству здавна. Значного розвитку вони досягнули у добу античної Греції, республіканського Риму, у період існування військових демократій на етапі раннього середньовіччя та міст-республік. Згідно з Р.Далем, інститут представництва отримав свій розвиток лише з часів середньовіччя як інститут монархічного та аристократичного правління.⁵ Як механізм формування державної влади, вони набувають свого розвитку лише з XVIII століття. Сьогодні вибори проводяться в абсолютній більшості існуючих у світі суверенних держав, проте форми, методи та політичні наслідки їх застосування суттєво відрізняються між собою.

Традиційно країни Західної Європи є "зразковими" у контексті дотримання стандартів демократичного суспільства. Значною мірою завдяки застосуванню їхнього досвіду були вироблені базові критерії оцінювання рівня демократичності виборів.

1. Виборчі права повинні належати всьому дорослому населенню – незалежно від етнічного походження, раси або релігійних переконань.

2. Голосування повинно бути вільним і таємним, без залякувань або наступних переслідувань.

3. Вибори повинні відбуватися регулярно у межах передбачених часових лімітів та відповідно до діючих конституційних норм.

4. Усі верстви суспільства без винятку повинні мати змогу вільно висувати своїх кандидатів і кандидатів від політичних партій, вільно проводити передвиборчу кампанію.

5. Передвиборчий період повинен бути досить довгим, щоб дати змогу усім партіям і кандидатам ознайомити громадськість із своїми програмами. Повинна бути гарантована рівність доступу та використання державних засобів масової інформації.

6. Голосування та підрахунок голосів повинна контролювати незалежна адміністрація на чолі з органом, який здатний вирішувати виборчі суперечки.

7. Усі партії та кандидати повинні мати доступ до отриманих результатів, очолювати владу повинна партія-переможець, або партії, які мають потрібну підтримку у парламенті.⁶

⁵ Даль Р. Демократия и ее критики, с. 45.

⁶ Political Systems of the World. / Ed by J. Denis Derbyshire & Ian Derbyshire. – N.Y., 1996. – p.81.

Процедури голосування. Проведення виборів у кожній країні регламентується конституцією та доволі часто спеціальним законодавством.⁷ Загальні конституційні вимоги щодо виборів:

- 1) кожен громадянин є виборцем;
- 2) одна людина – один голос;
- 3) кожен голос має однакову вартість.

Сьогодні в усіх країнах Західної Європи та Північної Америки право брати участь у виборах надається повнолітнім особам, тобто тим, хто досягнув 18 років і є громадянином власної країни.⁸ Як чинник, що регламентує наявність виборчих прав у багатьох європейських державах, розглядається постійне проживання або певний термін постійного проживання. Зокрема, стаття 54, пункт 1 Конституції Королівства Нідерландів констатує: "...обираються безпосередньо громадянами Нідерландів, які досягли 18 років, за винятком тих осіб, які не мають постійного місця проживання у Нідерландах"⁹.

Права голосу позбавляються лише конкретні категорії громадян. Переважно це стосується тих, хто: відбуває термін покарання у в'язниці та особи, які перебувають на лікуванні у психіатричних лікарнях. Стаття 53 Конституції Королівства Норвегії формулює обмеження щодо окремих категорій населення так: "Права голосу позбавлені такі особи : 1) засуджені за карні порушення відповідно до закону; 2) які перейшли на службу іноземної держави без згоди Уряду; 3) щодо яких була доведена купівля голосів, продаж власного голосу або голосування більше ніж на одній виборчій дільниці"¹⁰. Конституція Королівства Данії передбачає додатковий обмежувальний чинник, який є підставою

⁷ У Сполученому Королівстві, де немає писаної конституції, проведення виборів впорядковується "Актом про народне представництво", який був прийнятий у 1983 р. і належить до сукупності конституційних актів.

⁸ Виняток становлять вибори до Європейського парламенту. У виборах в межах певної національної держави можуть брати участь поряд із громадянами і не громадяни цієї держави за умови, якщо вони є громадянами однієї з країн Європейського Союзу і певний час (переважно визначається законодавством цієї національної держави) постійно проживають на території цієї держави.

⁹ Конституція Королівства Нідерландов // Конституції государств Европейского Союза, с. 485.

¹⁰ Konstytucja Królestwa Norwegii, s.36.

позбавлення громадянина виборчого права – отримання соціальної допомоги внаслідок бідності¹¹.

Виборче право не одразу набуло сучасного вигляду. Спочатку воно належало лише мужчинам, які досягли певного віку, мали відповідний до умов закону рівень освіти, були одруженими та мали достатню власність/річний дохід. У Сполученому Королівстві до 1830 р. виборче право мали тільки представники чоловічої статі і воно поширювалось лише на 4% дорослого населення. На початок ХХ ст. виборче право у більшості європейських країн було надано дорослим чоловікам. Загальне виборче право, у сучасному розумінні цього слова, тобто рівне право брати участь у виборах усім громадянам незалежно від статі, вперше було запроваджене у 1893 р. у Новій Зеландії. В Європі вперше жінки нарівні з чоловіками отримали право голосу у Фінляндії у 1906 році. Надання жінкам рівних з мужчинами виборчих прав впроваджувалось в Європі протягом ХХ століття. Остання країна, де було запроваджене рівне виборче право для жінок, – Ліхтенштейн (1984)¹²(детальніша інформація про отримання жінками виборчого права – табл. 43).

Виборці беруть участь у голосуванні на підставі загальних списків виборців. На відміну від США, де існує практика добровільної реєстрації виборцем себе як потенційного виборця, у країнах Західної Європи це робить державна бюрократія. Переважно реєстрація відбувається на підставі інформації місцевих відділень поліції про постійне або тимчасове проживання. Однак напередодні виборів може проводитись і спеціальна робота, спрямована на складання списків виборців. Згідно з "Актом про народне представництво", прийнятим у Сполученому Королівстві 1983 р., для реєстрації виборців у кожному виборчому окрузі створюється посада спеціального "повноваженого з реєстрації"¹³. Внаслідок цього виборчі списки в європейських країнах значно детальніші, ніж у США.

У державах Західної Європи існують такі різновиди загальних виборів: на національному рівні – президента (Австрія, Ірландія, Ісландія, Португалія, Фінляндія та Франція)

¹¹ Стаття 29 пункт 1 звучить так: "...Закон визначає, в яких випадках карні покарання та соціальна допомога для бідних можуть слугувати законною підставою для позбавлення виборчих прав" – Конституція Королівства Данії, с.306.

¹² Political Systems of the World.- N.Y., 1996, p.70.

¹³ Акт о народном представительстве 1983 г. // Конституции государств Европейского Союза, с.167.

та парламентів; у федеративних державах – відповідних органів регіональної та провінційної влади та на місцевому (базовому) рівні в усіх країнах. У європейських державах, що входять до складу Європейського Союзу, існують також вибори до Європейського Парламенту. Оскільки питання про вибори президента ми розглядаємо у відповідному розділі, то тепер увагу зосередимо на виборах до національних парламентів.

Проголошення (призначення) виборів. Конституція кожної країни чітко регламентує, хто має право проголошувати наступні вибори. Переважно це право належить уряду, який визначає конкретну дату проведення чергових (позачергових) виборів. У країнах, де главою держави є президент (монарх), він здебільшого лише контрасигнує це рішення. Це положення у статті 115 Конституції Іспанії сформульовано так: "Голова уряду після попереднього обговорення у Раді міністрів і під свою власну відповідальність може запропонувати розпуск Конгресу, Сенату або Генеральних Кортесів, який повинен бути проголошений декретом короля. У декреті про розпуск зазначається дата проведення виборів"¹⁴. Єдиним винятком є Франція, де Президент на підставі статті 12 Конституції Франції має право "...після консультацій з прем'єр-міністром та головами палат розпустити Національні збори" і відповідно оголосити нові парламентські вибори, навіть за умови спротиву уряду¹⁵. Винятки також становлять Норвегія та Швейцарія, де термін дії парламенту є чітко зафіксований – 4 роки, протягом яких парламент не може бути достроково розпущений.

Важлива роль у кожній виборчій системі відводиться типу виборчого бюлетеня, а також типу голосування. Розрізняють категоричний та ординарний бюлетені, відповідно – категоричне й ординарне¹⁶, або преференційне, голосування. Категоричне голосування передбачає, що виборець має право вибрати лише одного зі списку претендентів незалежно від того, що претендентом може бути окремий кандидат або політична партія/ виборчий блок партій. Сьогодні категоричний тип голосування існує в Данії, Іспанії, Нідерландах, Німеччині, Португалії, Сполученому Королівстві та Франції. Ординарне

¹⁴ Конституция Испании// Конституции государств Европейского Союза, с.395-396.

¹⁵ Конституция Французской Республики// Конституции государств Европейского Союза, с.668.

¹⁶ *Lijphart A. Democracies. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1984, p.156.*

голосування передбачає, що виборець має право у бюлетені для голосування зазначити свої преференції / переваги щодо зазначених кандидатів. Щодо цього типу у літературі досить часто використовують іншу назву – преференційне голосування.

У мажоритарних виборчих системах із одномандатними виборчими округами голосування переважно має персональний характер, тобто виборці орієнтуються на відомих кандидатів і їхні особистісні характеристики. У пропорційних виборчих системах партії, як визначальні суб'єкти виборчого процесу, головний наголос роблять на партійній приналежності своїх кандидатів. Дж.Сарторі вводить поняття "надійний" і "ненадійний" виборчий округ,¹⁷ маючи на увазі під "надійністю" прогнозоване отримання більшості в окрузі. Коли партія розраховує лише на відносну більшість, і то невелику, то округ треба вважати "ненадійним". Практика свідчить, що у "надійних" округах політичні партії головний наголос роблять на партійній приналежності, а у "ненадійних" – на особистісних властивостях партійних або навіть нейтральних кандидатів.

Типи виборчих систем. Під виборчою системою розуміють сукупність норм, що регламентують процес артикуляції виборчих переваг, які виявляються у кількості отриманих на виборах голосів і визначають механізми перетворення цих голосів у відповідну кількість депутатських мандатів. На сьогодні у державах Західної Європи існує широкий спектр виборчих систем, які зумовлюють відмінні наслідки для виборців політичних партій і блоків, а також і для цілої політичної системи певної країни. Існуючі виборчі системи умовно можна поділити на:

- мажоритарну;
- пропорційну;
- змішану .

Запропонований поділ активно використовують. Головна відмінність між підходами різних дослідників полягає у визнанні або запереченні змішаного типу виборчої системи як самостійної.¹⁸ Автори Блоквелівської енциклопедії вважають, що на підставі методу обчислення голосів треба розрізняти виборчу

¹⁷ Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Дослідження структур, мотивів і результатів/ Пер. з 2-го англ.вид. – К., 2001, с.16-17.

¹⁸ Там же, с.3-5.

систему більшості, мажоритарну та пропорційну¹⁹. Оскільки типологія виборчих систем не є спеціальним предметом нашого розгляду, ми у своєму аналізі будемо дотримуватись зазначеного поділу на три групи.

Таблиця 1

Виборчі системи, які застосовуються під час виборів парламентів у державах Західної Європи

№ п/п	Країна	Тип виборчої системи	Кількість виборчих округів	Формула переведення отриманих голосів у мандати
1	2	3	4	5
1	Австрія	Пропорційна	9	Д'Хондта
2	Бельгія	Пропорційна	30	Д'Хондта
3	Греція	Пропорційна	56	Д'Хондта
4	Данія	Пропорційна	19	Модифікована Сен-Лаге
5	Ірландія	Пропорційна (єдиний перехідний голос)	42	Квота Друпа
6	Іспанія	Пропорційна	52	Д'Хондта
7	Італія	Пропорційна	27	Д'Хондта
8	Люксембург	Пропорційна (панашаж)	4	Квота Хагенбах-Бішофа
9	Мальта	Пропорційна (єдиний перехідний голос)	13	Квота Хагенбах-Бішофа
10	Нідерланди	Пропорційна	1	Д'Хондта
11	Німеччина	Змішана	299	Квота Хер-Німейра*

¹⁹ The Blackwell Encyclopaedia of Political Science. Editer by Vernon Bogdanor. Blackwell, 1991, с.194-195.

12	Норвегія	Пропорційна	19	Модифікована Сен-Лаге
1	2	3	4	5
13	Португалія	Пропорційна	20	Д'Хондта
14	Сполучене Королівство	Мажоритарна (відносної більшості)	659	
15	Фінляндія	Пропорційна	15	Д'Хондта
16	Франція	Мажоритарна у два тури	557	
17	Швейцарія	Пропорційна (панашаж)	26	Квота Хагенбах-Бішофа
18	Швеція	Пропорційна	28	Модифікована Сен-Лаге

**Застосовують лише щодо визначення половини депутатських мандатів, які обирають за партійними списками на пропорційній основі²⁰.*

Мажоритарна виборча система. Мажоритарна виборча система передбачає існування одномандатного виборчого округу, тобто від кожного округу обирають лише одного депутата. За цієї системи, як зазначає Дж.Сарторі, "переможець одержує все". Мажоритарна виборча система передбачає існування виборів в один або два тури. Мажоритарні вибори в один тур відрізняються між собою залежно від того, яку частку голосів треба одержати переможцеві – відносну чи абсолютну.

Система відносної більшості в одномандатних округах поширилась зі Сполученого Королівства. Країна поділяється на округи, кількість яких відповідає кількості депутатів нижньої палати парламенту. Для перемоги на виборах необхідно набрати лише відносну більшість щодо інших кандидатів, які беруть участь у виборах по цьому округу. Переважно на основі вивчення досвіду виборів у Сполученому Королівстві²¹

²⁰ Квоту Хер-Німейра (Hare-Niemeyer) обчислюють так: отримані партією голоси в окрузі множать на кількість мандатів, що обираються у цьому окрузі, а результат ділиться на кількість голосів, отриманих усіма політичними партіями у цьому окрузі.

²¹ Подібна система виборів в умовах двопартійної системи існує також у Австралії, Канаді, Новій Зеландії та США.

дослідники виділяють головні позитивні риси цього типу виборчої системи – сприяє формуванню стабільної двопартійної системи, за якої одна з партій здатна отримати абсолютну більшість у парламенті і сформувати однопартійний уряд. Таке положення у науковій літературі називається закон Дюверже²². Додатковою умовою реалізації цієї властивості зазначеної виборчої системи є наявність структурованої двопартійної системи²³. До переваг цієї системи належить також те, що депутат обирається у конкретному окрузі, добре знає проблеми округу, відповідно у парламенті він обстоюватиме не абстрактні, а конкретні інтереси виборців свого округу. Крім того, вибори в один тур суттєво здешевлюють виборчу процедуру з фінансового погляду, порівняно з виборами у два тури.

Водночас така система має і свої недоліки. По-перше, за цієї системи може бути обраним претендент, за якого проголосує менше половини виборців, проте більша частина виборців залишиться без власного представника. Річард Роуз наводить приклад з виборчої кампанії 1992 р. в окрузі Інвернесс, де у протиборстві з трьома партійними кандидатами перемогу отримав кандидат від Ліберально-демократичної партії з 26% голосів²⁴.

По-друге, за умов, коли виборці повинні обрати свого представника вже у першому турі, частина з них змушена голосувати не відповідно до своїх вподобань, а тактично, тобто за того кандидата, який має більше шансів пройти (щоб не згубити власний голос) і який уособлює найменше зло.

По-третє, оскільки проілюстрована нами ситуація на першому прикладі не є винятком у практичному політичному житті Сполученого Королівства, то це може призвести до суттєвої диспропорції між кількістю одержаних партіями голосів і відповідною кількістю місць у парламенті. Як видно з даних табл.2, найбільше страждає від такого типу виборчої системи партія Ліберальних демократів. За умови застосування на виборах у 2001 р. пропорційної виборчої системи ця партія

²² Дюверже М. Политические партии.- М., 2000, с.279.

²³ Див. детальніше про взаємозв'язок виборчої системи відносної більшості і двопартійної "структурованої" системи: Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Дослідження структур, мотивів і результатів, с.36-38.

²⁴ Роуз Р. Политическая система Англии // Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня, с.354.

могла б отримати 120 депутатських мандатів, а вона отримала лише 52, тобто її втрати становлять більше 50%.

Таблиця 2

**Результати виборів до парламенту Сполученого
Королівства
у 1997 та 2001 рр.²⁵**

№ п/п	Назва партії	1997		2001			
		% отри- маних голосів	К-сть місць у пар- ла- менті	% отри- ма- них місць	% отри- маних голо- сів	Кіль- кість місць у пар- ла- менті	% отри- маних місць
1	Лейбористи	43,3	419	63,58	40,7	413	62,6
2	Консерва- тори	30,7	165	25,03	31,7	166	25,18
3	Ліберальні демократи	16,8	46	6,98	18,3	52	7,89
4	Готланд- ська Народна	2,0	6	0,9	1,8	5	0,7
5	Валійська Народна	0,5	4	0,6	0,8	4	0,6
6	Партії з Ольстерра	1,3	16	2,4	2,1	14	2,1
7	Шін Фейн	0,4	2	0,3	0,7	4	0,6
	Інші	0,6	2	0,3	0,1	1	0,1

По-четверте, досвід виборчих кампаній до парламенту Сполученого Королівства 1951 та 1974 рр. свідчить про можливість у межах цієї виборчої системи перемоги (отримання більшості у парламенті) політичної партії, яка набрала менше голосів від одного зі своїх конкурентів. Як видно з табл. 3, у 1951 р. більшість у парламенті отримала Консервативна партія, маючи меншу від Лейбористської партії кількість голосів.

²⁵ Обчислення автора на підставі даних сайту: www.electionworld.org та матеріалів, розміщених у: Electoral Studies. An International Journal. March.1999. Vol.18. № 1.- P.151.

Подібна ситуація повторилася у 1974 р., але навпаки – більшість у парламенті отримали лейбористи, маючи у межах країни меншу підтримку виборців, ніж консерватори.

Таблиця 3

Результати виборів до парламенту Сполученого Королівства у 1951 та 1974 рр.²⁶

Назва партії	% депутати	1951	1974
Консервативна	%	48,0	37,8
	депутати	321	297
Лейбористська	%	48,8	37,1
	депутати	295	301
Ліберальні демократи	%	2,5	19,3
	депутати	6	14
Шотландська національна партія	%	-	2,0
	депутати	-	7
Народна партія Уельсу	%	-	0,6
	депутати	-	2
Ольстерська юніоністська партія	%	-	0,8
	депутати	-	7
Демократична юніоністська партія	%	-	0,2
	депутати	-	1
Соціал-демократична та ліберальна партія	%	-	0,5
	депутати	-	1
Інші	%	-	1,6
	депутати	-	5
Разом		625	635

По-п'яте, досвід застосування виборчої системи відносної більшості у Сполученому Королівстві свідчить, що на загальнодержавному рівні останній раз правляча партія мала більше 50% голосів підтримки у 1935 р., усі наступні роки правлячі партії опиралися на підтримку менше ніж половини виборців (2001 рік – 40, 7%). Така підтримка досить стабільна в розвинених економічно та демократичних країнах. Однак її може виявитись замало у перехідних суспільствах, де володарююча еліта буде прагнути або буде змушена ситуацією проводити реформи, які можуть зумовити спротив частини

²⁶ Обчислення подано за даними сайту: www.parties-and-elections.de/unitedkingdom2.html

суспільства. Зокрема, Рейн Таагепера та Метью Соберг Шугарт трактують виборчу систему відносної більшості у Чилі під час виборів президента Сальвадоре Альєнде (1970), коли він переміг на президентських виборах, отримавши 36,3% голосів, як чинник дестабілізації політичної ситуації після виборів і підставу наступного військового перевороту: "Програма Альєнде передбачала проведення широких соціальних перетворень. Але він (С.Альєнде – А.Р.) користувався лише обмеженою підтримкою з боку суспільства, і за цих умов спроба радикальних змін завершилась сумно"²⁷.

Усвідомлення наявності недоліків у системі відносної більшості зумовлює не лише гостру критику цієї системи у самому Сполученому Королівстві, де головну роль у критиці існуючої системи відіграють менші політичні партії на чолі з Ліберально-демократичною партією, а й знайшло своє відображення у результатах роботи комісії Дженкінса. У 1998 р. у парламенті відбулась доповідь комісії щодо реформи виборчої системи. Комісія запропонувала змінити діючу систему і взяти за основу нової виборчої системи німецьку модель змішаної виборчої системи. Опосередкованим визнанням недоліків, існуючих у діючій системі відносної більшості, є запровадження змішаної виборчої системи під час виборів до парламентів Північної Ірландії, Шотландії та Асамблеї Уельсу.

Систему абсолютної більшості з альтернативним голосуванням в один тур на загальнодержавному рівні використовують лише під час виборів до нижньої палати парламенту Австралії та Ірландії на виборах президента. У цій системі використовується ординарний бюлетень. Виборець має право зазначити у бюлетені власні преференції щодо зазначених там кандидатів, тобто провести їх рангування, визначаючи кожному з кандидатів переваги у послідовності 1,2,3 і далі (виборець має право, але не зобов'язаний виставляти, окрім першої, й інші преференції). Для перемоги треба набрати абсолютну більшість голосів виборців. Якщо за результатами виборів жоден з кандидатів не набирає 50% і одного голосу в номінації перших переваг, то упроваджується спеціальна процедура обчислення голосів. Згідно з цією процедурою, кандидата, який набрав найменшу кількість перших переваг, викреслюють із складу претендентів на перемогу, а його голоси передають кандидатам, які мають

²⁷ Таагепера Р., Шугарт М.С. Описание избирательных систем // Современная сравнительная политология. Хрестоматия. – М., 1997, с.144.

вищий рівень голосів. При визначенні частки голосів, які передають, враховують наявність преференцій у кандидатів. Така процедура буде повторюватись, доки один з кандидатів не отримає абсолютної більшості.

Таблиця 4

Визначення переможця на федеральних виборах Австралії у 1996 р. по округу Namadgi²⁸

Кандидат (партія)	Зелені (Shane Rattenbury)		Партія праці (Anette Ellis)		Незалежний (Derek Rosboroug)		Ліберальна (Brandon Smyth)		Голоси разом		
	Обчислення голосів	голови	%	Голоси	%	Голоси	%	голоси	%	Використані голоси	Залишок голосів
I		4579	7,22	28583	45,06	1636	2,58	28638	45,14	63 436	-
II		716	44,78	399	24,95	Виключений		484	30,27	1 599	37
Разом		5295	8,35	28982	45,71			29122	45,93	63 399	37
III		Виключений		3560	70,27			1506	29,73	5 066	229
Разом				32542	51,51			30628	48,49	63 170	
				Обраний							

До недоліків цієї системи належить те, що результати голосування не завжди є передбачуваними, про що певною мірою свідчить наведений у табл. 4 приклад²⁹.

Мажоритарна система з двома турами голосувань передбачає, що переможця виборів по одномандатному округу можна визначити за результатами першого туру, якщо хтось з кандидатів набере більше 50% голосів. Оскільки такого результату важко досягнути у першому турі, то така виборча система передбачає проведення другого туру. До другого туру проходять здебільшого два кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів у першому турі. Для перемоги у другому турі одному з кандидатів треба буде набрати лише відносну щодо

²⁸ Goduń T., Cygnarowski M., Dudek S., Iwaniszczuk P. Leksykon Systemów Politycznych. Wydanie II poszerzone.- W., 2003, s.10.

²⁹ Political Systems of the World / Ed by. J.Denis Derbyshire & Ian Derbyshire.- 1996, p.75.

результату свого конкурента більшість голосів. Сьогодні таку систему використовують переважно у багатьох європейських країнах під час президентських виборів (Австрія, Португалія, Фінляндія та Франція). Певну особливість щодо описаної мала мажоритарна система з двома турами голосувань у Франції у період з 1958 до 1985 рік. За цієї системи для перемоги у першому турі одному з кандидатів потрібно було набрати абсолютну більшість голосів, якщо жодному не вдавалося цього зробити, то до другого туру допускали всіх кандидатів, які набрали більше ніж 12,5% голосів. Для перемоги у другому турі треба було вже набрати відносну більшість голосів. На думку Дж.Сарторі, система з двома турами голосувань "...є по суті окремою системою. З одного боку, вона дозволяє виборцям голосувати двічі, з інтервалом в один-два тижні між першим і останнім турами, а це означає, що виборці можуть переорієнтувати свій вибір на основі результатів першого туру. Це є відмінною рисою даної системи і... дуже важливою характеристикою. З іншого боку, повторне голосування є дуже гнучкою системою, що вводить поправку як на мажоритарну, так і на пропорційну структуру"³⁰.

Тобто, головна особливість цієї системи полягає у можливості переголосування, внаслідок чого виборець у першому турі голосує відповідно до своїх вподобань, а не тактично, як за системи відносної більшості; у другому турі виборець так само має змогу вибрати, кому віддати власний голос. Згідно з Дж. Сарторі, позитивним ефектом такої системи є відсунення на маргінес антисистемних партій. Навіть тоді, коли у першому турі виборці голосують за кандидатів екстремістських партій, то у другому переважна більшість виборців віддає перевагу системним, поміркованим політичним партіям³¹. До позитивних характеристик системи повторного голосування автор відносить "партійну гнучкість", яка полягає у тому, що політичні партії змушені між собою домовлятися або перед першим туром, або напередодні другого для забезпечення кращого проходження власних кандидатів шляхом взаємних поступок. На думку М.Галлахера, М.Лейвера та П.Майера, французька система двох бюлетенів більше

³⁰ Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Дослідження структур, мотивів і результатів, с.11.

³¹ Там же, с.64-65.

вигідна великим політичним партіям і ставить у невідгдане становище малі політичні партії.³²

Пропорційна виборча система. До кінця XIX ст. у країнах Європи переважала виборча система абсолютної більшості з дво-, а подекуди і тритуровим голосуванням. У 1885 р. у місті Антверпен відбулась конференція, на якій була представлена модель пропорційної виборчої системи. Першою її запровадила Бельгія у 1899 році. Успішний досвід її застосування дав поштовх іншим європейським країнам прийняти цю систему протягом першої половини XX століття.

Головна особливість пропорційної системи щодо системи більшості полягає у тому, що один депутатський мандат не може бути пропорційно поділений, тому передбачено багатомандатні округи³³. Між існуючими різновидами пропорційної системи можемо виділити багато відмінностей, але їх загалом можна звести до двох основних типів – *системи списків* (The Party List) та *системи єдиного перехідного голосу* (The Single Transferable Vote).

Система списків передбачає, що в межах кожного виборчого округу виборець голосує за партійний список. Список повинен вміщувати перелік кандидатів від партії. Максимальна кількість кандидатів від партії у списку може дорівнювати кількості депутатських місць, що виборюються у межах цього округу. Системи списків відрізняються між собою методами, які використовуються для перетворення/трансформації отриманих під час виборів голосів у депутатські мандати. Переважно використовують три основні методи для визначення кількості депутатських місць, отриманих партіями під час виборів: *метод найбільшого залишку, або квота Хера (Hare quota); найбільшої середньої величини при застосуванні методу д'Хондта (d'Hondt) та найбільшої середньої величини при використанні методу Сен-Лаге (Sainte-Lage)*³⁴.

³² Gallagher M., Laver M., Mair P. Representative Government in Western Europe. Graw-Hill. Inc.- N.Y., 1992, p.146.

³³ Багатомандатний округ розглядають як протилежність до одномандатного. Тому виборчі округи в Чилі, де від одного округу обирають лише двох депутатів, розглядають як багатомандатні.

³⁴ Див. докладніше про особливості системи трансформації отриманих голосів у депутатські мандати за умов пропорційної виборчої системи: Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів, 2004, с. 228- 231.

До позитивних характеристик пропорційної системи – системи списків належать:

- забезпечення справедливого представництва, коли частка голосів, отриманих партією під час виборів, максимально повно корелюється з часткою належних цій партії депутатських мандатів у парламенті;

- сприяє кращій інституалізації, артикуляції та представництву групових інтересів у суспільстві;

- Дж.Сарторі позитив цієї системи вбачає у наступному: "...коли наприкінці минулого (XIXст.- А.Р.) століття було прийнято пропорційне представництво, то воно стало найкориснішим і необхідним засобом для прогресивної інтеграції антисистемних, зовнішньо створених партій (головним чином соціалістичних і католицьких) у ліберал-демократичну структуру";³⁵

- на думку А.Лейпхарта, пропорційна система сприяє формуванню консенсусної демократії у суспільствах, де її застосовують;³⁶

- стимулює забезпечення значно кращого представництва жінок у національних парламентах порівняно з системою більшості та двотурового голосування (див. табл. 5);

- за такої системи стають непотрібними додаткові вибори, які треба проводити у рамках мажоритарної виборчої системи у разі вибування дійсного депутата. У таких випадках його місце займає наступний за списком кандидат, що здешевлює вибори.

До недоліків належать:

- пропорційна система сприяє збереженню багатопартійної системи у країні, де її застосовують. Таке твердження постійно повторюють дослідники. Поза ціннісними визначеннями, детермінованість пропорційною виборчою системою багатопартійності розглядається як закон М. Дюверже³⁷. Ціннісна характеристика такого твердження, на наш погляд, ґрунтується також на оцінці М.Дюверже, що двопартійна система найбільш оптимальна для країни та її виборців³⁸.

³⁵ Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Дослідження структур, мотивів і результатів, с.58.

³⁶ Lijphart A. Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries. – New Hawe: Yale Uuniversity Press, 1984, р.23-30.

³⁷ Дюверже М. Политические партии. – М., 2000, с.300.

³⁸ Там же, с.276-277.

Відповідно, чим більше існує політичних партій, тим менш оптимальною буде партійна система.

Багатопартійне представництво у парламенті детермінує переважне утворення коаліційних урядів, які вважаються потенційно більш нестабільними порівняно з однопартійними урядами більшості.

Таблиця 5

Представництво жінок серед депутатів парламентів³⁹

№ п/п	Країна	Рік отримання жінками виборчого права	Частка жінок-парламентарів
1	Австрія	1919	27,3
2	Бельгія	1948	14,3
3	Греція	1952	10,0
4	Данія	1915	27,8
5	Ірландія	1918	13,3
6	Іспанія	1977	25,0
7	Італія	1946	8,0
8	Нідерланди	1922	31,3
9	Німеччина	1919	42,9
10	Норвегія	1909	42,1
11	Португалія	1975	22,2
12	Сполучене Королівство	1918	23,8
13	Фінляндія	1906	38,9
14	Франція	1944	25,9
15	Швейцарія	1971	28,6
16	Швеція		50,0

Досить оригінальною є виборча система *панашаж* (panachage) – з французької “мішанина”, яку застосовують під час парламентських виборів у Люксембургу та Швейцарії. Виборці голосують за партійними списками, які охоплюють стільки кандидатів, скільки депутатських мандатів обирається в цьому окрузі. У Швейцарії свої списки кандидатів можуть пропонувати самі виборці тоді, коли це буде спільна пропозиція

³⁹ Обчислення автора на підставі даних: Political Data Yearbook 2003 // European Journal of Political Research. Vol.43. # 7-8, p.921. Відображає ситуацію на 2003 р.

15 виборців. Виборець може голосувати за список однієї з партій, яка бере участь у виборчих змаганнях, або використати список однієї з партій як "основу" і змінити частину з зазначених у цьому списку прізвищ на прізвища зі списків інших політичних партій, тобто голосувати одночасно за кандидатів від різних політичних партій. Крім списків політичних партій, які кандидують на виборах, виборці отримують "чисті листи", на яких вони (виборці – А.Р.) можуть сформувавши власний список кандидатів на підставі запропонованих політичними партіями списків. Виборці мають також право вписати певне прізвище два рази, викресливши інше. Преференції зараховуються кожною конкретною партією до власного доробку, одночасно оформляється остаточний варіант партійних списків, який допоможе у кінцевому результаті визначити конкретних переможців, що отримують депутатські мандати. Кількість одержаних партіями мандатів обчислюють за квотою Хагенбах-Бішофа (Hagenbach-Bischoff'a), яка визначається за формулою $V / S + 1$, де V – це кількість дійсних голосів виборців, які проголосували у цьому окрузі; S – кількість мандатів, що обираються у цьому окрузі, та найбільшого середнього. Щодо цієї системи Рейн Таагепера та Метью С.Шугарт висловлюють одне застереження: "...положення, за якого частина членів партійної фракції у парламенті фактично потрапляє туди за рахунок підтримки прихильників інших партій, є досить сумнівним з погляду ідеї представництва (особливо за наявності суттєвих внутрішньопартійних розбіжностей, які досить часто супроводжують преференційні системи голосувань)"⁴⁰.

Система єдиного перехідного голосу (the Single Transferable Vote STV) називається також квотно-преференційною системою, або системою Хер-Кларка. Її розробили у Великобританії у середині XIX ст., використовували переважно в англomовних країнах. Зараз вона діє під час виборів до парламентів Ірландії та Мальти, а також на виборах до провінційних зборів у Північній Ірландії. За цієї системи використовують ординарний бюлетень. Виборці віддають свої голоси лише одному з кандидатів, незалежно від кількості мандатів, які вибирають у цьому виборчому окрузі. Одночасно виборці зазначають порядок, згідно з яким вони б голосували за інших кандидатів. Підрахунок голосів відбувається за допомогою "виборчого

⁴⁰ Таагепера Р., Шугарт М.С. Описание избирательных систем // Современная сравнительная политология. Хрестоматія. – М., 1997, с.170.

порогу”, який в Ірландії обчислюється за квотою Друпа (Droop), що визначається за формулою $(V / S + 1) + 1$, де **V** – це кількість дійсних голосів виборців, які проголосували у цьому окрузі; **S** – кількість мандатів, які обираються у цьому окрузі. На Мальті “виборчий поріг” обчислюють за квотою Хагенбаха-Бішофа.

Розглянемо дію такої системи на прикладі, наведеному А.Лейпхартом⁴¹: тримандатний округ, сім кандидатів, у голосуванні взяли участь 100 виборців. Квота Друпа буде становити $(100/3+1) + 1 = 26$.

Таблиця 6

Результати виборів у багатомандатному окрузі при застосуванні системи єдиного перехідного голосу

I перевага	II перевага	III перевага	Голоси
P*	Q	R	15
P	R	Q	15
Q	R	P	8
R	P	Q	3
S	T	-	20
T	S	-	9
U	-	-	17
V	-	-	13

* P – позначення кандидатів А.Лейпхартом.

Оскільки у цій системі голоси надають лише кандидатам з першою перевагою, то для подальшого обчислення ми враховуватимемо голоси першої переваги та порядок переваг.

Таблиця 7

Обчислення голосів та визначення переможця за системи єдиного перехідного голосу

Кандидати	I обчислення	II обчислення	III обчислення	IV обчислення	V обчислення	VI обчислення
1	2	3	4	5	6	7
P	30	-4=26	26	26	26	26
Q	8	+2=10	+5=15	15	15	15
R	3	+2=5	-5=0	0	0	0
S	20	20	20	+9=29	-3=26	26

⁴¹ Lijphart A. Electoral systems and party systems. – Oxford, 1994, p.158.

T	9	9	9	-9=0	0	0
U	17	17	17	17	17	17
V	13	13	13	13	13	-13=0
1	2	3	4	5	6	7
Не перенес ені голоси	-	-	-	-	+3=3	+13=16

Під час першого обчислення зафіксували/врахували перші преференції кандидатів. Оскільки голоси кандидата Р набрали квоту Друпа, то він визнається обраним. Його чотири перевищуючі голоси відповідно до того, що кандидатів Q і R порівну зазначали на другій преференції, треба поділити однаково (+2) між кандидатами Q і R під час другого обчислення. Третє обчислення передбачає зняття зі складу претендентів кандидата R, тому що він має найменшу кількість голосів, і передати його голоси не кандидату Р, який займає другу преференцію, але вже є обраним, а кандидатові Q, який займає третю преференцію. Під час четвертого обчислення знімається зі списку претендентів кандидат Т, його голоси передають кандидатові S, який у його списках займав другу преференцію. Це дає змогу кандидату S отримати мандат, оскільки немає кандидата з другими преференціями, що були зазначені при кандидаті S, то залишкові три голоси більше вже не переносяться і залишаються у нерозподіленому залишку. Під час шостого обчислення черговим кандидатом, чиї голоси повинні бути зняті, є кандидат V. Оскільки виборці, які проголосували за нього, не зазначили більше преферентів, то процедура обчислення на цьому завершується і третім переможцем визначають кандидата U, який мав найбільший показник серед тих, хто залишився.

На Мальті у 1987 р. запровадили конституційну норму, згідно з якою партія, що на виборах набирає 50% голосів, отримує додаткових чотири депутатські мандати для забезпечення більшості у парламенті.

У такій системі, на відміну від інших варіантів пропорційних систем, виборець має право визначати преферентів зі списків різних політичних партій. Досвід застосування цієї системи на

Мальті свідчить, що виборці переважно визначають преференції у межах списку однієї партії⁴².

На відміну від категоричного голосування за партійні списки, складені у центрі, які переважно охоплюють лише загальнонаціональних партійних лідерів, голосування у системі єдиного перехідного голосу за конкретного партійного кандидата стимулює партійне керівництво широко залучати відомих у регіонах людей до власних партійних списків. Це дає змогу ефективно обмежити вплив партійних босів на формування списків кандидатів на парламентських виборах і посилити роль регіональних партійних організацій, стимулюючи партійних активістів не лише до роботи в партії, але також до роботи з громадськістю.

По-друге, система дає змогу кожному виборцю краще дізнатися про кандидатів, тому що у виборчих округах за такою системою обирають від трьох до п'яти депутатів. Вона також вимагає від виборців орієнтуватися у партійних програмах і партійній діяльності постійно.

По-третє, виборці фактично мають змогу контролювати процес використання поданих ними голосів. Кандидату не допоможе жоден голос, якщо він не є преференційним і не відданим власне за нього. Цим така система суттєво відрізняється від інших пропорційних систем, за яких перевага, надана одному партійному кандидату, може у кінцевому результаті допомогти іншому кандидату від цієї ж партії, незалежно від того, що він може і не подобатись виборцю, який віддав свій голос за партійного кандидата. У цьому полягає також ключова відмінність системи "панашаж", за якої виборець не знає, якому з кандидатів від партії його преференції допоможуть, тому що преференції додають до загального партійного рахунку.

По-четверте, якщо політична партія має внутрішні фракції, або групи, то виборці, надаючи преференції, можуть вплинути на внутрішню партійну дискусію та визначення партійного курсу.

По-п'яте, власне система єдиного перехідного голосу допомагає отримати найвищий рівень пропорційності, тобто відповідність частки одержаних на виборах голосів частці депутатських мандатів, які отримує політична партія вже у парламенті. Рівень пропорційності, який ми розглядатимемо

⁴² Goduń T., Cygnarowski M., Dudek S., Iwaniszczyk P. *Leksykon Systemów Politycznych*. Wydanie II poszerzone. – W., 2003, s.17.

дещо пізніше, становить у цілому для країн, які застосовують таку систему, від 95 до 100%.

До недоліків цієї системи належить потенційна можливість негативно впливати на результати голосування, внутрішньопартійну єдність, ослаблення ролі та значення центральних партійних органів на користь регіональних партійних структур. Як бачимо, таке положення має позитивний і негативний контекст. До інших застережень належить складність системи для виборців, внаслідок чого вони можуть не завжди коректно сприймати правила її застосування.

Змішана виборча система. Під змішаною системою Дж.Сарторі розуміє таку виборчу систему, за допомогою якої "...у ту саму палату обирають шляхом поєднання пропорційного критерію і критерію відносної більшості"⁴³. Луїс Массікотт та Андре Блайз вирішальною рисою такої системи вважають те, що її механізми охоплюють одночасно "...комбінацію різних виборчих формул (більшості чи пропорційного представництва; плюралітету чи пропорційного представництва) для вибору єдиної більшості (виділено авторами – А.Р.)"⁴⁴. А.Блайс зазначає дві засади, які використовують при визначенні змішаних систем: "...механіка системи – тоді змішаними є такі системи, які поєднують у собі дві формули – пропорційність та плюралітет, або більшість. Або ж критерієм можуть бути отримані результати: змішаною є така система, в якій виборчі результати лежать десь поміж тими, що звичайно отримуються від плюралітету чи більшості і пропорційного представлення"⁴⁵. Карен Кокс та Леонард Шоппа наголошують, що змішана система не може трактуватися як механічне об'єднання двох систем до купи, вона мусить розглядатися як окреме самостійне ціле⁴⁶. Відповідно до цих авторів, Німеччина перша серед європейських країн 42 роки тому адаптувала у себе змішану виборчу систему і на 2002 рік той чи інший її варіант

⁴³ Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Дослідження структур, мотивів і результатів, с.5.

⁴⁴ Massicotte L., Blais A. Mixed Electoral Systems: a Conceptual and Empirical Survey // Electoral Studies, 1999, № 3 (8), p.345.

⁴⁵ Blais. A. The classification of electoral systems // European Journal of Political Research. 1988, №16, p.100.

⁴⁶ Cox K.E., Schoppa L.J. Interaction Effects in Mixed-Member Electoral Systems. Theory and Evidence From Germany, Japan, and Italy // Comparative Political Studies, Vol.35, № 9. November 2002, p. 1027-1053,1048.

використовувався вже 29 країнами⁴⁷. У країнах Західної Європи таку систему використовують під час виборів до Бундестагу Німеччини та більшої частини представницьких органів федеральних земель, Сенату у Франції та на муніципальних виборах у цій країні. У літературі трактування виборчої системи до Бундестагу як змішаної не однозначне. Дж.Сарторі розглядає діючу у Німеччині виборчу систему як різновид пропорційної, характеризуючи її як систему "і нашим, і вашим"⁴⁸. Подібного погляду дотримується тріумвірат авторів М.Галлахер, М.Лейвер та П.Майр⁴⁹. Натомість Луїс Массікотт та Андре Блайз розглядають її як один із варіантів змішаної виборчої системи⁵⁰. З ними солідаризуються автори праці "Політичні системи світу"⁵¹ та Л.В. Сморгунов⁵².

Розглянемо особливості виборчої системи до Бундестагу у Німеччині. Бундестаг, на час парламентських виборів 2002 р., налічував 603 депутати. З них 299 депутатів обирали у межах одномандатних округів, використовуючи засади відносної більшості при визначенні переможця, та 299 мандатів, які обиралися на рівні федеральних земель за пропорційною системою з застосуванням при обчисленні переможців квоти Хер-Німейра та 5 так званих перевищуючих мандатів. Кожен виборець має два голоси: "перший" використовують під час голосування в одномандатному окрузі, "другий" – за партійний список у межах багатомандатного округу на території федеральної землі. При поділі мандатів до уваги беруть політичні партії, які отримали більше 5% "других" голосів, або три мандати в одномандатних округах. Партії, які проводять до Бундестагу більше депутатів за одномандатними округами, ніж за партійними списками, можуть претендувати на отримання "перевищуючих" мандатів.

⁴⁷ Cox K.E., Schoppa L.J. Interaction Effects in Mixed-Member Electoral Systems. Theory and Evidence From Germany, Japan, and Italy, p.1028.

⁴⁸ Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. Дослідження структур, мотивів і результатів, с. 18-20.

⁴⁹ Gallagher M., Laver M., Mair P. Representative Government in Western Europe.- N.Y., 1992, p.152.

⁵⁰ Massicotte L, Blais A. Mixed Electoral Systems: a Conceptual and Empirical Survey, p.352-353.

⁵¹ Political Systems of the World.- N.Y., 1996, p.79.

⁵² Сморгунов Л.В. Современная сравнительная политология. – М., 2002, с.349.

Оцінювання виборчих систем. Як бачимо, результати виборів залежать не лише від волевиявлення громадян під час виборів і від норм права, за якими організується виборчий процес. У країнах Західної Європи здебільшого використовують один із різновидів пропорційної системи, виняток становлять лише Сполучене Королівство та Франція, які застосовують один із варіантів мажоритарної виборчої системи. Загалом, зіставляючи переваги та недоліки обох систем, у спеціальній науковій літературі зазначається, що різновиди мажоритарної системи дають більш диспропорційні результати, ніж пропорційні виборчі системи, проте вони сприяють тому, що дві найбільші політичні партії отримують переважну кількість місць у парламенті, а також забезпечують функціонування стабільних урядів на основі парламентської більшості. Вважається, що пропорційні системи забезпечують вищий рівень відповідності частки отриманих партією голосів частці одержаних партією депутатських мандатів. Ефектом застосування пропорційної виборчої системи є стабілізація мультипартійної системи на рівні національної держави, за якої депутатські місця у парламенті розпорошуються між великою кількістю партій, що ускладнює процес формування коаліційних урядів, а самі уряди робить нестабільними. У зазначеному генеральному зіставленні двох типів систем їх оцінка може бути зведена до дихотомії у оцінці: максимально пропорційне представництво партій у парламенті, або сильний, стабільний, а відповідно і ефективний уряд. Розглянемо перше співвідношення детальніше.

Ключовим питанням є оцінка пропорційності результатів виборів, під якою ми розуміємо *ступінь співвідношення частки/відсотка голосів, отриманих партією на виборах, частці/відсотку депутатських місць у парламенті*. Найвищий рівень пропорційності теоретично має дорівнювати 100%. Відповідно, чим менше співвідношення частки голосів і частки мандатів, тим нижчим буде рівень пропорційності. Більшість дослідників виборчих систем погоджуються, що усі без винятку різновиди пропорційної виборчої системи призводять до деформації результатів виборів. Деформація виявлятиметься у тому, що окремі політичні партії матимуть краще представництво, тобто будуть мати більшу частку мандатів, ніж належна їм частка голосів, а інші, навпаки, будуть мати гірше представництво.

Існує декілька методик обчислення пропорційності результатів виборів. Серед них найпоширенішим став індекс

пропорційності, який запропонував Гюнтер (R.Gunter). Його обчислюємо за такою формулою:

$$I_p = 100 - (V_1 - S_1) + (V_2 - S_2) + \dots + (V_n - S_n) / 2,$$

де I_p – позначення індексу пропорційності; V – відсоток отриманих партією на виборах голосів; S – відсоток одержаних партією мандатів у парламенті; n – кількість партій, які провели своїх депутатів до парламенту.

Таблиця 8

Оцінка пропорційності виборчих систем⁵³

Виборча система	Країна	Розмір округу, к-сть мандатів	Індекс пропорційності	Партійна система	Ефективна к-сть політичних партій
	Австрія	20,3*	98,0	Дво і півпартійна	2,7
	Бельгія	7,1	93,0	Багатопартійна	8,2
	Греція	5,4	92,0	Багатопартійна	2,6
	Данія	9,7	98,0	Багатопартійна	5,4
	Ірландія	4,0	96,0	Багатопартійна	3,2
	Іспанія	6,7	86,0	Багатопартійна	3,8
	Італія	20,3	95,0	Багатопартійна	5,2
	Нідерланди	150,0	97,0	Багатопартійна	4,2
	Німеччина		98,0	Дво і півпартійна	2,8
	Норвегія	8,2	93,0	Багатопартійна	4,4
	Португалія	12,5	93,0	Багатопартійна	3,7
	Фінляндія	13,3	93,0	Багатопартійна	5,8
	Швейцарія	7,7	93,0	Багатопартійна	7,3
	Швеція	12,1	96,0	Багатопартійна	3,7
	Середній	Показник	95,0		
	Франція	1,0	79,0	Багатопартійна	3,1
	Сполучене Королівство	1,0	81,0	Двопартійна	3,1
	Середній	Показник	80,0		

⁵³ Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównacza / Pod red. A.Antoszewskiego, R.Herbuta. – Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997, s.242.

	У цілому по Західній Європі	92,6		
--	--	-------------	--	--

**Не ціле значення числа, що означає кількість мандатів, які обирають в одному окрузі, на наш погляд, пояснюється тим, що виборчі округи в межах однієї країни можуть відрізнятися між собою за кількістю депутатських мандатів. Наприклад, у Фінляндії від округу Аландські острови обирається лише один депутат, а від округу Хельсінкі – 20 депутатів.*

Як видно з табл. 8, рівень пропорційності значно вищий у країнах, де застосовують пропорційну виборчу систему, порівняно з країнами, які використовують мажоритарну систему.

Рівень пропорційності залежить також від розміру виборчого округу. Переважно кордони округів визначають на основі діючих адміністративних підрозділів/одиниць, враховуючи кількість виборців, щоб кожен округ мав приблизно однакову кількість виборців. Максимальний розмір багатомандатного виборчого округу становить територія цілої держави. Такий єдиний багатомандатний округ у межах кордонів країни існує у Голландії, від нього обирають 150 депутатів парламенту. Якщо розмір округу буде невеликим, тобто від округу обиратимуть небагато депутатів, то цілком ймовірно, що результати виборів будуть недостатньо пропорційними. Досвід виборів у країнах Західної Європи допоміг сформулювати висновок, що *рівень пропорційності представництва зростає відповідно до збільшення розмірів виборчого округу*. У країнах, де використовуються великі виборчі округи – Австрія, Голландія, Німеччина та Швеція, – показник пропорційності вищий, ніж у Іспанії, де використовують малі виборчі округи. Цей висновок як закономірність обґрунтовують Рейн Таагепера та Метью С.Шугарт: "... зі збільшенням розмірів округу визначають точніше співвідношення між частками голосів, які одержали партії на виборах, та часткою отриманих ними місць"⁵⁴.

Рівень пропорційності має також зв'язок із застосуванням другого рівня розподілу депутатських мандатів, оскільки цей механізм сприяє зняттю найгостріших форм диспропорційності. Внаслідок того, що кількість одержаних голосів не може бути з 100%-ю відповідністю трансформована у депутатські мандати, на рівні держави може виникати певна диспропорція щодо залишків голосів після надання партіям депутатських місць на

⁵⁴ Таагепера Р., Шугарт М.С. Описание избирательных систем // Современная сравнительная политология. Хрестоматия. – М., 1997, с.162.

підставі означених квот. У країнах Європи запроваджено так званий другий рівень розподілу депутатських мандатів – врівноважуючих мандатів, який повинен запобігти виникненню такої диспропорції. Щодо зазначеного механізму існує два основні підходи: перший передбачає, що наперед визначається кількість місць, які передбачені до додаткового/другого розподілу: у Данії – до 20% від загальної кількості депутатських місць; Ісландія – до 20%; Німеччина – до 11%; Норвегія – до 5%. Другий підхід не передбачає наперед зазначати фіксовану кількість депутатських мандатів, що властиво для Австрії, Бельгії, Греції та Італії. Резервні місця визначають після загального розподілу депутатських мандатів, що відбувається внаслідок загальнонаціональних виборів, і лише після того, як визначено наявний залишок депутатських місць, тоді вони перерозподіляються між політичними партіями-суб'єктами виборчого процесу пропорційно до не використаних партією голосів, що має своїм відповідником недоотримання частки депутатських місць. Це допомагає партіям суттєво зменшити втрату голосів виборців. Конституція Швеції так регламентує застосування "врівноважуючих мандатів": "...мандати, закріплені за виборчими округами, розподіляють між партіями у кожному виборчому окрузі пропорційно до результатів виборів у цьому окрузі. Врівноважуючі мандати розподіляють між партіями так, щоб розподіл усіх мандатів до Риксдагу, за винятком мандатів, закріплених за виборчими округами, отриманих партією, яка збрала менше чотирьох відсотків голосів, були пропорційні до кількості голосів, одержаних у межах держави партіями, які брали участь у розподілі. Якщо при розподілі мандатів, закріплених за виборчими округами, партія отримає більше мандатів, ніж це відповідає її пропорційному представництву у Риксдазі, то її не враховують при розподілі врівноважуючих мандатів і вона отримує лише мандати, закріплені за виборчими округами. Після розподілу між партіями врівноважуючі мандати передають виборчим округам"⁵⁵. Подібна методика застосування вирівнюючих мандатів передбачена у статті 59 Конституції Королівства Норвегії⁵⁶.

У багатьох країнах пропорційні виборчі системи передбачають застосування прохідного бар'єра (threshold), який

⁵⁵ Конституція Швеції // Конституции государств Европейского Союза.- М., 1997, с.708.

⁵⁶ Konstytucja Królestwa Norwegii, s. 38.

партія повинна подолати, щоб бути правочинною взяти участь у розподілі депутатських місць. Вперше таку систему запровадили у Німеччині 1963 р. Тоді бар'єр становив 5%, або три депутатські місця в одному окрузі. Сьогодні існують такі різновиди: Австрія – 4% на загальнонаціональному рівні, або один депутатський мандат у будь-якому виборчому окрузі; Данія – 2%, або один мандат в окрузі; Нідерланди – 0,67%; Греція – 3% для однієї партії як суб'єкта виборчого процесу, 5% - для коаліції з двох політичних партій і 6% - для коаліції з трьох і більше політичних партій; Іспанія – 3%; Ліхтенштейн – 8%; Норвегія – 4%, або один мандат в окрузі; Швеція – 4%, або 12% у межах одного виборчого округу. Такі бар'єри визначають для забезпечення кращої консолідації парламенту, щоб обмежити присутність у парламенті значної кількості дрібних політичних партій, які б були представлені одним або декількома депутатами. За таких умов, як свідчить досвід, особливо 50-х років ХХ ст., структуризація парламенту та його продуктивна робота стають сумнівними, також помітна нестабільність урядів⁵⁷. Застосування високого рівня порога може суттєво викривити результати виборів. Прикладом цього може бути досвід Греції. У цій країні в період з 1971 до 1985 рр. виборчий поріг становив 17%. Зокрема, на виборах 1985 р. найбільша партія Греції – ПАСОК – отримала 50,7% місць у парламенті, маючи за результатами виборів 45,8% голосів; відповідно менші за розміром політичні партії, які одержали 13,4% голосів, трансформували їх лише у 4,3% депутатських мандатів. Греція декілька разів приймала закони/поправки, спрямовані на зниження виборчого порога, з 1990 р. його визначили на рівні лише 1%, однак критика досвіду застосування низького виборчого порога стимулювала підвищення його рівня, про сучасний стан ми згадували.

Виборчий поріг не застосовують країни, які використовують систему єдиного перехідного голосу, – Ірландія та Мальта, панащаж – Люксембург і Швейцарія. Лише одна країна, де

⁵⁷ Показовим у цьому випадку вважається приклад з новітньої історії Польщі. На загальнонаціональних виборах у 1991 р. було прийнято рішення не визначати виборчого порога. Внаслідок цього до парламенту пройшли представники 29 політичних партій. Кожна з них набрала не більше 12% голосів. Подібний склад парламенту суттєво вплинув на нестабільність коаліційного уряду. Новий виборчий закон 1993 р. запровадив 5% бар'єр для партій і 8% - для партійних блоків. Наслідком цього стало проходження до парламенту депутатів лише 6 політичних партій і блоків.

використовується система списків у межах пропорційної виборчої системи – це Республіка Португалія.

Аренд Лейпхарт зазначає, що зростання індексу пропорційності залежить також від стабілізації партійної системи та від скорочення ефективної кількості політичних партій⁵⁸ (сутність і значення цього індексу розглядатимемо у главі, присвяченій політичним партіям). Підсумовуючи аналіз залежностей, Р.Хербут і А.Антошевський зазначають, що пропорційність результатів виборів є найбільшою у випадку комбінації чотирьох факторів: пропорційних виборів; великого виборчого округу, коли розмір визначається кількістю депутатів, які обирають від нього; стабілізації багатопартійної системи та використання другого рівня розподілу мандатів⁵⁹.

На сьогодні для більшості громадян європейських країн голосування є головною формою їх участі у політичному житті власної країни⁶⁰. Як зазначають Е.Губер, Д.Рушемеєр та Дж.Д.Стівенс: "Надання великій групі людей справжнього голосу у формальному колективному вирішенні долі країни є найбільш обіцяючою основою для подальшого прогресу в поширенні влади та інших форм справжньої рівноправності"⁶¹. У літературі існує погляд, що показник кількості людей, які взяли участь у виборах, може вважатися індикатором участі громадян цієї країни у політичному процесі⁶². У більшості європейських країн голосування є обов'язковим для громадян. У Конституції Греції стаття 51, пункт 5 передбачає: "Здійснення виборчих прав є обов'язковою справою. Виключення та карні санкції у кожному випадку визначаються законом"⁶³. Обов'язковий характер голосування передбачається у конституціях Бельгії⁶⁴,

⁵⁸ *Lijphart A. Democracies.* – New Haven, Conn.: Yale University Press, 1984, p.165-166.

⁵⁹ *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównacza / Pod red. A.Antoszewskiego, R.Herbuta.* – Wrocław, 1997, s.241.

⁶⁰ Стосовно абсентизму як свідомої відмови виборця від участі у голосуванні під час виборів, то ми вважаємо, що це поняття характеризує політичну позицію громадянина, але його не можна розглядати як форму політичної участі.

⁶¹ *Huber E, Rueschemeyer D., Stephens J. The Paradoxes of Contemporary Democracy: Formal, Participatory and Social Democracy // Comparative Politics. Volume 29, № 3. April 1997, p. 323.*

⁶² *Political Systems of the World.* – N.Y., 1966 p. 80.

⁶³ Конституція Греції // Конституції государств Европейского Союза, с.265.

⁶⁴ Див.: стаття 62 Конституція Бельгії // Конституції государств Европейского Союза, с.116.

Італії⁶⁵ та Люксембургу. В Австрії та Нідерландах до 1970 р. громадяни, які ігнорували вибори, мали платити штраф⁶⁶. Наслідком цього відвідування/участь у виборах в європейських країнах в середньому становить 74%, що значно вище, ніж у США (див. табл. 50). Виняток становить лише Швейцарія, де постійно фіксується найнижчий серед держав Західної Європи показник відвідування виборчих дільниць – 43,3% (1999 р.), але це пояснюється поширенням практики проведення референдумів як на загальнонаціональному, так і контональному і місцевому рівнях, що зумовлює, на думку багатьох дослідників, втому виборців від процедури голосувань.

Таблиця 9

Участь громадян країн Західної Європи у парламентських виборах⁶⁷

№ п/п	Країна	Роки виборів	Роки виборів	Роки виборів	Роки виборів
1	2	3	4	4	5
1	Австрія	81,9 (1994)	82,7 (1995)	80,4 (1999)	84,3 (2002)
2	Бельгія	93,4 (1987)	92,7 (1991)	88,7 (1995)	90,7 (1999)
3	Греція	76,0 (1990)	78,2 (1993)	76,3 (1996)	75,0 (2000)
4	Данія	83,0 (1990)	84,0 (1994)	86,0 (1998)	87,2 (2001)
5	Ірландія	68,5 (1989)	68,5 (1992)	65,9 (1997)	63,0 (2002)
6	Іспанія	70,0 (1989)	77,3 (1993)	78,1 (1996)	70,0 (2000)
7	Італія	87,2 (1992)	86,1 (1994)	82,7 (1996)	81,3 (2001)
8	Нідерланди	78,3 (1994)	73,0 (1998)	78,8 (2002)	79,9 (2003)
9	Німеччина	77,8 (1990)	79,1 (1994)	82,2 (1998)	79,1 (2002)
10	Норвегія	84,7	75,1	74,0	74,5

⁶⁵ Див.: стаття 48 Конституція Італійської Республіки// Конституції держав Європейського Союзу, с.431.

⁶⁶ Сьогодні у європейських країнах штраф за неучасть виборця у голосуванні на парламентських виборах у розмірі 20 швейцарських франків існує лише у герцогстві Ліхтенштейн.

⁶⁷ Обчислення автора на підставі даних сайту : www.electionworld.org

		(1989)	(1993)	(1997)	(2001)
11	Португалія	70,0 (1991)	67,1 (1995)	61,9 (1999)	62,3 (2002)
12	Сполучене Королівство	75,3 (1987)	77,3 (1992)	71,6 (1997)	59,4 (2001)
13	Фінляндія	72,1 (1991)	68,5 (1995)	65,2 (1999)	66,7 (2003)
1	2	3	4	4	5
14	Франція*	65,7/69,9 (1988)	69,3/67,6 (1993)	67,5/71,4 (1997)	64,4/60,3 (2002)
15	Швейцарія	46,5 (1987)	45,3 (1991)	42,3 (1995)	43,3 (1999)
16	Швеція	86,7 (1991)	86,8 (1994)	81,4 (1998)	80,1 (2002)
	Разом	76,0	75,7	73,9	72,6
	США	48,8 (1996)	38,0 (1998)	51,0 (2000)	39,0 (2002)

*Оскільки у Франції вибори до парламенту відбуваються у два тури, то ми подаємо окремо участь виборців у першому і другому турах.

Позиція громадян, які беруть участь у виборах, визначається їх особистісними вподобаннями, преференціями, а також політичною приналежністю/ідентифікацією. У першому випадку значення індивідуального чинника стимулюється постійним зростанням рівня освіти, можливостями доступу до різноманітних джерел інформації, посиленням значення індивідуального, творчого підходу у професійній діяльності. Політична приналежність, на думку Анджея Антошевського та Рішарда Хербута, зумовлює існування двох типів електорату: структурованого та неструктурованого. Структурований електорат характеризується тим, що його виборча позиція є результатом тривалої ідентифікації з конкретною партією або виборчим блоком. Така позиція виборців значною мірою пов'язана з існуючими соціально політичними поділами⁶⁸. Неструктурований електорат голосує залежно від конкретної політичної ситуації, його зв'язок з певним політичним напрямом має тимчасовий характер⁶⁹. Поведінка виборців може характеризуватися стабільністю, коли виборці, які належать до

⁶⁸ Див. Докладніше про сутність поняття соціополітичний поділ : Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи. – С. 36-90.

⁶⁹ Demokracje Zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza/ Pod redakcją A.Antoszewskiego i R. Herbuta. – Wrocław. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s.249.

певних суспільних груп, протягом тривалого часу віддають перевагу/підтримують ту саму політичну партію, здебільшого у цьому випадку ми маємо справу зі структурованим електоратом. Вона має інший характер, коли значна частина виборців під час чергових виборів змінюватиме свій вибір, віддаючи свої голоси іншій політичній партії або виборчому блоку (це відповідатиме неструктурованому електорату). Згадані дослідники дійшли висновку, що упродовж 60-70-х років для країн Західної Європи було притаманне явище "замороження партійної системи," яке полягало у тому, що традиційні суспільні групи стабільно виявляли переважаючий зв'язок із політичними партіями певного ідеологічного спрямування, голосуючи за представників тієї самої політичної партії. В основі стабільної виборчої поведінки є ідентифікація з конкретною суспільною групою та лояльність щодо певної політичної партії. З 80-х років такий зв'язок почав втрачатися і на порядок денний вийшла змінна виборча поведінка, яка виявилась у тому, що частина виборців перестала голосувати за представників політичних партій, з якими себе довгий час ідентифікувала, і почала підтримувати представників інших політичних партій. У 90-ті роки класичні соціополітичні поділи почали поступово втрачати свій визначальний вплив, але продовжують становити визначальну базу виборчих преференцій. Водночас "нові" поділи ще не отримали належного значення на політичній сцені країн цього регіону⁷⁰.

Ева Переа дослідила причини абсентизму у 15 країнах Західної Європи і прийшла до висновку, що серед основних чинників неучасті у голосуванні виступають власне індивідуальні мотиви, одночасно простежується вплив дії різного роду інституційних стимулів. На її думку, дуже складно вивести загально важливі залежності між абсентизмом і індивідуальними характеристиками та дією інституційних стимулів⁷¹.

В умовах зростання інтенсивності суспільного життя, при збереженні високого суспільного значення виборів у цілому ряді країн проводяться не лише дискусії, але і експерименти щодо можливості голосування не безпосередньо на виборчій дільниці, а з допомогою пошти. Хоча отримані результати є

⁷⁰ Demokracje Zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza / Pod redakcją A. Antoszewskiego i R. Herbuta, s.253-258.

⁷¹ Perea E.A. Individual characteristics, institutional incentives and electoral abstention in Western Europe // European Journal of Political Research, Vol.41., № 5, 2002, p.643-673. P.665-666.

суперечливими, особливо щодо рівня участі виборців, однак подібний досвід є суттєвим у процесі подальших пошуків вдосконалення виборчих процедур⁷².

Моріс Дюверже, сформувавши свої закони, у яких він доводив безпосередній характер залежності виборчої системи від партійної системи країни, проаналізував вплив виборчої системи на політичну конфігурацію уряду і тим самим наголосив на відносному характері певного стану виборчих систем, їх відкритому характері та широкому спектрі можливих домінант. Сьогодні, незважаючи на високий рівень стабільності політичних норм у розвинутих країнах, щоденні політичні процеси внаслідок своєї багатоманітності сприяють постійним змінам як змістової частини, так і наявних форм виборів. Ці зміни стосуються і виборчих систем, які не можуть бути застиглими. Власне К.Беноїт на підставі дослідження багатоманітності діючих сьогодні чинників та детермінації основних виборчих систем говорить про необхідність поступової еволюції базових конструкцій виборчих систем⁷³. М.Голдер зазначає, що традиційно вибори до парламенту відбуваються із використанням мажоритарної або пропорційної формули. Однак дана дихотомія працює лише щодо європейських країн, варіантність виборчих систем зростає разом із збільшенням кількості прикладів, які ми маємо розглядати⁷⁴. Тому можемо припустити, що існуючі на сьогодні виборчі системи у країнах Західної Європи будуть у майбутньому поступово еволюціонізувати відповідно до внутрішніх та зовнішніх політичних викликів.

* * *

Отже, виборчі системи здатні вирішальним чином впливати на партійну систему країни, сприяючи великим, середнім або малим політичним партіям, стимулюючи збільшення або зменшення частки жінок, які беруть участь у політичному житті тощо. Виборча система як іманентний елемент політичної системи здатна впливати на стабільне функціонування політичної системи так само, як зміни у виборчій системі будуть неодмінно детермінувати зміни у самій політичній системі.

⁷² Gerber A.S., Green D.P., Green M. Partisan mail and voter turnout: results from randomized field experiments // *Electoral Studies*, Vol.22, № 4, December 2003, p.563-579.

⁷³ Benoit K. Models of electoral system change // *Electoral Studies*, Vol.23., № 3, September 2004, p.363-389.

⁷⁴ Golder M. Democratic electoral systems around the world, 1946 – 2000 // *Electoral Studies*, Vol.24., №1, March 2005, p.103 -121, 108.

Значення досвіду країн Західної Європи щодо застосування виборчих систем полягає не в тому, як відбуваються вибори (вони відбуваються відповідно до наперед визначених суспільством норм), а у напрацюванні стійких демократичних стандартів виборчих процесів та інститутів, на яких фактично базується ціла інституційна конструкція демократичних політичних систем.

Вибори і виборчі системи не є формальним і закріпленим явищем, динаміка та гострота конкуренції, іманентні зміни персоніфікованого складу учасників та декларованих ними передвиборчих програм і стратегій, застосування нетрадиційних форм інформаційних технологій та все більша їх комерціалізація не лише відкривають нові можливості, але і формують нові внутрішні виклики та загрози. Прикладом цього стало суттєве зростання рівня підтримки правих політичних партій у більшості європейських країн. Ми свідки також поступової універсалізації виборів на європейському континенті. Країни Європи нагромадили значний досвід та величезні знання щодо інституту виборів, сьогодні в них на порядку денному стоїть питання підвищення ефективності виборчого процесу, а також подальша раціоналізація та вдосконалення процесу проведення. При цьому спостерігається тенденція до запозичень і уніфікації.